

Mr. Jasmin JAJČEVIĆ

OPISMENJAVANJE U TUZLI U PERIODU 1945-1953. GODINE

Abstrakt

Opismenjavanje u Tuzli nakon Drugog svjetskog rata shvaćeno je kao jedan od uslova uspješnog razvoja narodnooslobodilačke borbe i revolucije. U ovom radu donose se podaci o opismenjavanju stanovništva u Tuzli u periodu 1945-1953. godine, tj. u periodu obnove i prvog petogodišnjeg plana, zaključno sa popisom stanovništva iz 1953. godine. Bosna i Hercegovina, a i sama Tuzla, je u periodu postratne Jugoslavije bila suočena sa ogromnim razmjerama nepismenog stanovništva. Nepismenost je naročito bila izražena kod žena. Najbolji i najekonomičniji, a ujedno i najsvrsishodniji način opismenjavanja stanovništva u Tuzli vršen je putem analbafetskih tečajeva, koji su u početku vršeni na oslobođenoj teritoriji, a od jeseni 1944. godine u gradovima, preduzećima i fabrikama. Proces opismenjavanja u Tuzli u ovom radu predstavljen je prema intezitetu djelovanja te objašenjen u dva ciklusa. Prvi ciklus obuhvata period od jeseni 1944. do prvog popisa stanovništva 1948. godine i drugi od 1948. do 1953. godine.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, Tuzla, Solina, Tuzlanski srez, prosvjeta, opismenjavanje, analfabetski tečajevi, pismenost, narodno prosvjeđivanje, kultura, školstvo.

Prosvjetna politika Kraljevine Jugoslavije dovela je do toga da je 1941. godine u Bosni i Hercegovini bilo nepismeno oko 75% stanovništva. Ovu nepovoljnu sliku još više će pogoršati Drugi svjetski rat, tako da je Bosna i Hercegovina poslije završetka rata bila suočena sa ogromnim razmjerama nepismenog stanovništva.¹ Ništa bolja situacija nije bila ni na području sjeveroistočne Bosne. Obrazovanje je bila privilegija samo malog broja stanovništva i to uglavnom onih iz bogatijih porodica.² Još u toku Drugog svjetskog rata na ovom području škole je pohađalo svega 19.000 učenika, a na 6.000 stanovnika dolazio je samo jedan učitelj. Nepismenost je naročito bila izražena kod žena³, a o tome najbolje govori podatak da je nepismenost ženske populacije u

¹ Informativni priručnik o Bosni i Hercegovini, Ured za informisanje pri Predsjedništvu vlade Narodne Republike Bosne i Hercegovine, br. 7-8, Sarajevo 1951, 19.

² Denis Bećirović, *Prosvjetne i kulturne prilike u sjeveroistočnoj Bosni (1945-1953.)*, „Stav“, časopis za kulturu, umjetnost i društvena pitanja, Godina III, br. 8-9, Tuzla, decembar 2004, 83. (dalje: D. Bećirović, *Prosvjetne i kulturne prilike*).

³ Enver Lihčić, „Ka potpunosti pismenosti“, *Kultura u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini 1945-1975.* (dalje: *Kultura u SR BiH*), Sarajevo 1976, 107; Marko Beroš, „Društveno-ekonomske osnove razvoja kulture u Bosni i Hercegovini, *Kultura u SR BiH*, 25.; Azem Kožar, *Kultura i umjetnost u narodnooslobodilačkoj borbi*

Bosni i Hercegovini 1939. godine iznosila 87,65%, dok je postotak nepismenosti kod muške populacije bio manji u odnosu na žensku populaciju i iznosio je 56,46%. Nepismenost je posebno bila izražena na selu, prije svega zbog nepostojanja škola, ali i zbog patrijarhalnih odnosa i interesa vlasti.⁴

Masovno narodno prosvjeđivanje shvaćeno je kao jedan od uslova uspješnog razvoja narodnooslobodilačke borbe i revolucije. U osnovi su postojala dva pravca djelovanja, a to je bilo: masovno opismenjavanje stanovništva i obnavljanje i razvoj redovnog obrazovanja.⁵ Masovno opismenjavanje stanovništva vršeno je putem analfabetskih tečajeva, koji su vršeni na oslobođenoj teritoriji, a od jeseni 1944. godine u gradovima, fabrikama i preduzećima.⁶

Oslobođenjem Tuzle, ona je osim administrativnog centra postala i kulturni centar i počelo se organizovano raditi na prosvjetno-kulturnom polju. Glavni zadaci nove vlasti iz oblasti prosvjete i kulture bili su: likvidacija nepismenosti, podizanje i obnavljanje porušenih škola, osposobljavanje kadra za rukovođenje analfabetskim tečajevima i osposobljavanje kadra za škole. U tim poslovima značajnu pomoć pružale su partijske i masovne organizacije kao što su: Narodni front, Antifašistički front žena, koji su objašnjavali u početku najaktuelnije osnovne pojave iz higijene, čuvanja zdravlja, poslova u domaćinstvu, načinu življenja i obradi zemlje.⁷

Završetkom rata, prilazi se sistematskom rješavanju problema iz oblasti obrazovanja, sa posebnom pažnjom na likvidaciju nepismenosti. Pored masovnih organizacija, u toku ljeta 1945. godine formiraju se i mjesni kulturno-prosvjetni odbori, sa zadatkom da provedu aktivnost na eliminaciji nepismenosti. Važnu podršku ovom procesu pružit će i Zemaljska komisija za likvidaciju nepismenosti obrazovana pri Ministarstvu za prosvjetu Narodne Republike Bosne i Hercegovine. Osnovna zadaća komisije, kao centralnog organa kojeg su sačinjavali predstavnici Ministarstva za prosvjetu, masovnih organizacija i kulturno-prosvjetnih društava, bila je da objedini njihov rad te da preko svojih članova pruži direktnu pomoć tečajevima na terenu i

na području istočne Bosne, (prvi put objavljeno u „Zbornik radova XXXIV kongresa Saveza udruženja folkorista Jugoslavije, Tuzla 1987, 327 – 340), Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću, Studije i članci, Tuzla 2010, 405-406. (dalje: A. Kožar, *Kultura i umjetnost u NOB-i*).

⁴ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: *A BiH*), fond Ministarstvo prosvjete Bosne i Hercegovine (dalje: *MP BiH*), dokument 257/51, *Likvidacija nepismenosti i kulturno masovni rad*, Materijal sa konferencije, Sarajevo 1951.

⁵ Muhamed Nuhić, „Kulturno-prosvjetna i informativno-propagandna aktivnost u Tuzli 1944-1945. godine“, *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji*, Narodnooslobodilački rat i revolucija (oktobar 1943. – maj 1945), Knjiga 3, Tuzla 1987, 1020-1021. (dalje: M. Nuhić, *Kulturno-prosvjetna i informativno-propagandna aktivnost u Tuzli 1944-1945. godine*).

⁶ A. Kožar, *Kultura i umjetnost u NOB-i*, 406.

⁷ Nizara Mušović-Tadić, *Narodno prosvjeđivanje u sjeveroistočnoj Bosni u toku NOR-a*, Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, XXIX/1989, Sarajevo 1989, 129.

sreskim komisijama za likvidaciju nepismenosti.⁸ Izrazito visok procenat nepismenosti i nedostatak stručnih kadrova, naročito učitelja, usporavao je tempo obnove zemlje.⁹

U gradu Tuzli i Srezu tuzlanskom 1945. godine radilo je 37 analfabetskih tečajeva sa ukupno 1.720 nepismenih. Osim toga 23 tečaja završila su rad i u njima je naučilo čitati i pisati 238 polaznika. Na terenu je radilo još 8 kvalifikovanih rukovodioca analfabetskih tečajeva, dok su ostale tečajeve vodili učitelji i nastavnici srednjih škola.¹⁰ U Tuzli je također 1945. godine održan jedan Obrazovni kurs u kome je završilo 30 polaznika, jedan Učiteljski kurs u kome je završilo 39 polaznika i tri tečaja za rukovodioce analfabetskih tečajeva na kojima je završilo 47 tečajaca. Iste godine u Tuzli počeo je da se održava i drugi Učiteljski tečaj na kojem je pohađalo 40 kandidata. Nastavnici na Učiteljskom tečaju bili su profesori gimnazije i nastavnik Učiteljske škole Nikica Čubelić.¹¹

Za uspostavljanje novog obrazovnog sistema veliki iskorak napravljen je i sa usvajanjem zakona o sedmogodišnjem školovanju, čime je ustanovljeno obavezno sedmogodišnje obrazovanje za mlade od sedam do četrnaest godina.¹² Zapaženi rezultati u opismenjavanju primjećuju se naročito od školske 1946/1947. godine, kada je u okrugu tuzlanskom opismenjeno 45.760 lica od čega je 27.353 otpadalo na žene.¹³ Do kraja mjeseca februara 1946. godine u Tuzli je bilo 34 analfabetska tečaja sa 807 polaznika. U toku mjeseca marta 1946. godine povećao se broj tečajeva na 5, tako da je krajem marta u Tuzli bilo 39 tečajeva sa 913 polaznika. Rad je završilo 11 tečajeva sa 247 polaznika sa prosječnom ocjenom – vrlo dobar.¹⁴

U Tuzli je 1946. godine izvršen popis nepismenih, a njihov broj je iznosio 2.626. Preko ljeta bilo je održano 50 predavanja za radnike o značaju pismenosti. Organizovan je tečaj za rukovodioce među namještenicima rudnika Kreka. Tečaj su završili 17 polaznika, a pored toga na drugom tečaju bilo je osposobljeno 9 omladinaca i 14 žena. Osiguran je i kredit za 1.000 bukvara, a od sindikata je bilo zatraženo da izrade table. Također, bila je osnovana sekcija pri mjesnom kulturno-prosvjetnom odboru za

⁸ A BiH, MP BiH, *dokument 1001/48.*, *Progledalo je još sto dvadeset hiljada ljudi.*

⁹ Rosa Cvijanović (priređila), *Narodna vlada Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1945-1948.*, Zapisnici, Sarajevo 1985.

¹⁰ Arhiv Tuzlanskog kantona (dalje: A TK), fond Okružni narodni odbor Tuzla (dalje: OKNOT), Prosvjetno odjeljenje, K-77, br. 4394/45, dok. 11856/1, *Prosvjetne prilike okruga tuzlanskog*, Tuzla, 23. maj 1945.

¹¹ A TK, OKNOT, Prosvjetno odjeljenje, K-77, br. 4394/45, dok. 11856/4, *Prosvjetne prilike okruga tuzlanskog*, Tuzla, 23. maj 1945.

¹² D. Bećirović, *Prosvjetne i kulturne prilike*, 84.; Denis Bećirović, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna* (Odjeci i posljedice sukoba KPJ – Informbiro 1948-1953), Tuzla 2005, 67. (dalje: D. Bećirović, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna*).

¹³ A BiH, MP BiH, dok. 1001/48, *Osvrta na zimsku kampanju narodnog prosvjeđivanja.*

¹⁴ *Front slobode*, br. 60, Godina IV, Tuzla, 14. april 1946. godine, 6.

likvidaciju nepismenosti. Ovom kampanjom bilo je predviđeno opismenjavanje oko 1.500 osoba, od čega 1.000 radnika i 500 ostalih građana.¹⁵

Tokom 1947. godine u Tuzli je radilo 37 analfabetskih tečajeva, kojima je bilo obuhvaćeno preko 40% nepismenih lica.¹⁶ U 1947. godini izvršen je prijem i raspodjela bukavara za odrasle na području Tuzlanskog sreza. Tuzlanski srez je od strane Ministarstva za prosvjetu Narodne Republike BiH primio 11.200 komada bukvara i to 2.500 komada ćirilicom i 8.700 komada latinicom. Ovi bukvari su bili podjeljeni mjesnim područjima, a služili su za opismenjavanje stanovništva tokom održavanja tečajeva.¹⁷

Pitanje prosvjete bilo je ozbiljno tretirano i u Petogodišnjem planu, koji je predviđao ne samo ubrzani ekonomski razvoj, već i potpunu likvidaciju nepismenosti ljudi i žena ispod 45 godina starosti, do 1951. godine.¹⁸ Međutim, masovnije opismenjavanje bilo je nemoguće bez paralelnog educiranja nastavnog osoblja. To i jeste razlog formiranja Učiteljske škole u Tuzli 1948. godine, kao i otvaranja učiteljskih tečajeva na kojima su se po skraćenom programu obučavali nastavnici za osnovne škole. Najbolji učitelji angažovani su kao rukovodioci kurseva za rukovodioce tečajeva.¹⁹

Za pravilno sagledavanje društvenih promjena, posebno kada je u pitanju opismenjavanje u Tuzli u periodu 1945. - 1953. godine, neophodno je analizirati i stanje pismenosti po nacionalnoj pripadnosti i stanje po školskoj spremi i polu prema podacima popisa stanovništva iz 1948. i 1953. godine.²⁰

¹⁵ A TK, fond Sreski narodni odbor Tuzla (dalje: *SNOT*), Prosvjetno odjeljenje, *K-93, br. 60435/46, Zapisnik konferencije od 20. oktobra 1946. godine*, Tuzla, 30. oktobar 1946.

¹⁶ *Front slobode*, br. 102, Godina V, Tuzla, 2. februar 1947. godine, 4.

¹⁷ A TK, *SNOT*, Prosvjetno odjeljenje, *K-93, br. 30552/47, Prijem i raspodjela bukavara za odrasle*, Tuzla, 22. decembar 1947.

¹⁸ A BiH, MP BiH, *dok. 1001/48*.

¹⁹ *Isto*.

²⁰ Prema prvom poslijeratnom popisu stanovništva iz 1948. godine u Tuzli je živjelo 27.394 stanovnika sa ukupno 6.757 domaćinstava. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Knjiga X, Domaćinstva*, Beograd 1956., 23. Od ovog broja (27.394) stanovnika, stanovnika muškog pola bilo je 13.156, a ženskog 14.238. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Knjiga I, Stanovništvo po polu i domaćinstvu*, Beograd 1951, 76 i 350. Prema popisu stanovništva iz 1953. godine u Tuzli je živjelo 31.397 stanovnika, od toga je bilo 15.491 muškog i 15.906 ženskog stanovništva, sa ukupno 8.332 domaćinstva. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, *Popis stanovništva 1953. godine, Knjiga XIV, Osnovni podaci o stanovništvu, Podaci za naselja prema upravnoj podjeli u 1953. godini*, Beograd 1958, 466; Međutim, prema prvim rezultatima popisa od 31. marta 1953. godine u Tuzli je bilo 31.227 stanovnika, od toga 15.494 muškog i 15.733 ženskog stanovništva, sa ukupno 8.459 domaćinstava. Od ovog broja stalnog stanovništva privremeno je bilo odsutno 618, a pored stalnog prisutnog privremeno prisutnih stanovnika u vrijeme popisa bilo je 1.598 stanovnika. (*Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Prvi rezultati popisa od 31. marta 1953. godine, Serija B - 1, Statistički bilten*, br. 17, Godina IV, Beograd, jul 1953, 14 i 22.). Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, *Popis*

Pismenost stanovništva po narodnosti u Tuzli prema popisu od 15. marta 1948. godine prikazana je u sljedećoj tabeli.²¹

Grad		Pismenost stanovništva po narodnosti u Tuzli po popisu od 15. marta 1948. godine																
		Pismenost lica starijih od devet godina po narodnosti																
		Ukupno			Srbi			Hrvati			Neopredjeljeni			Ostali Jugosloveni			Ostali	
Tuzla	Svega	Pismeni	Nepismeni	Svega	Pismeni	Nepismeni	Svega	Pismeni	Nepismeni	Svega	Pismeni	Nepismeni	Svega	Pismeni	Nepismeni	Svega	Pismeni	Nepismeni
	20.834	15.464	5.370	4.034	3.711	323	6.049	4.514	1.535	10.124	6.650	3.474	239	233	6	388	356	32

Iz ove tabele da se primjetiti da je najviše pismenih i nepismenih stanovnika bilo onih koji su se izjasnili kao „neopredjeljeni“, gdje su između ostalog spadali Bošnjaci, zbog nacionalnog nepriznavanja. Po zvaničnom popisu stanovništva od 1948. godine, pismenost stanovništva u Tuzli iznosila je 25,8%.²² Izuzetno je bio veliki broj bez školske spreme, što je bilo u uskoj vezi sa privrednim i društvenim prilikama.

Borba protiv nepismenosti naročito dobiva na intenzitetu od 1948/1949. godine, kada se formiraju brojni analfabetski tečajevi. Prema izvještaju o prosvjećivanju za mjesec novembar 1949. godine u Tuzlanskoj oblasti radilo je 1.012 analfabetskih tečajeva u koje je obuhvaćeno 20.406 polaznika.²³ Prioritet u opismenjavanju imali su industrijski radnici, u prvom redu rudari drvne i građevinske industrije, članovi

stanovništva 1953. godine, *Knjiga XVI, Domaćinstva i porodice, Rezultati potpune obrade i po uzroku*, Beograd 1962, 238.

²¹ Narodna Republika Bosna i Hercegovina, *Zavod za statistiku i evidenciju, Statistički godišnjak 1945.-1953.*, Sarajevo 1954, 58 – 59.

²² Federativna Narodna Republika Jugoslavija, *Savezni zavod za statistku, Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Knjiga V, Stanovništvo po pismenosti*, Beograd 1955, 31. (dalje: *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Knjiga V, Stanovništvo po pismenosti*). Prema ovom popisu, stanovništvo Tuzle po školskoj spremi izgledalo je ovako: bez školske spreme je bilo 15.023, a od toga muškog stanovništva je bilo 5.762, dok je ženskog 9.261, sa osnovnom školom je bilo 7.818 stanovnika od toga muškog 4.575 i ženskog 3.243, sa nižom srednjom školom je bilo 3.338, od toga muškog 2.024 i ženskog 1.314 te sa višom srednjom školom 1.026 stanovnika, od toga muškog 633 i ženskog stanovništva 393. *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Knjiga V, Stanovništvo po pismenosti*, 116.

²³ U ovaj izvještaj nisu uključeni podaci iz svih srezova Tuzlanske oblasti, bez podataka bilo je iz srezova Bosanski Šamac, Kladanj, Srebrenica, Odžak i grad Bijeljina. A TK, fond Oblasni narodni odbor Tuzla (dalje: *OBNOT*), K-57, br. 3496/49, *Izvještaj o prosvjećivanju u Tuzlanskoj oblasti za mjesec novembar 1949.*

seljačkih radnih zadruga, omladina od 15 do 25 godina i građani ispod 45 godina starosti. Znači, glavni cilj vlasti bio je da obrazuje one kategorije stanovništva koje su imale ključnu ulogu u realizaciji petogodišnjeg plana.²⁴

Kada je u pitanju narodno prosvjeđivanje u gradu Tuzli, početak 1949. godine obilježen je sa učvršćivanjem rada već postojećih tečajeva, kojih je u to vrijeme bilo 94. Od tih 94 analfabetska tečaja rad je završilo svega 66, a ostalo se rasulo. Od 1.621 nepismenih, koliko je obuhvaćeno ovim tečajevima, opismenjeno je svega 1.200. Stanje je bilo bolje kod produžnih tečaja i tečaja osnovnih znanja. Od 7 produžnih tečajeva svih sedam ih je završilo, a od 20 tečaja osnovnih znanja završilo je rad 17 tečaja. Razlog za slab uspjeh u kampanji likvidacije nepismenosti nije ležao samo u nedovoljnom radu komisije za likvidaciju nepismenosti, nego najviše u tome što je Povjereništvo za prosvjetu ostalo bez svog referenta za narodno prosvjeđivanje na duže vrijeme. Prema planu nove kampanje za narodno prosvjeđivanje trebalo je da se otvori 70 analfabetskih tečajeva, koji bi obuhvatili 1.400 nepismenih.²⁵ Također, prema ovoj kampanji narodnog prosvjeđivanja, pored analfabetskih tečajeva, radili su i produžni tečajevi i tečajevi osnovnih znanja. Radilo je 16 produžnih tečajeva, a na njima je bilo 350 polaznika, dok je od 12 tečajeva osnovnih znanja, završilo 262 polaznika, od čega 145 radnika.²⁶

Među svim analfabetskim tečajevima koji su radili na području grada Tuzle u 1949. godini najmasovniji i najokupljeniji tečaj bio je u selu Solini sa 111 polaznika. Tečaj je radio u dvije smjene. Jedan od najboljih tečajeva bio je 50-togodišnji zemljoradnik Mehmed Jahić koji je tom prilikom rekao: „*Osjećam se najsrećniji kada pomislim da ću za kratko vrijeme progledati očima*“.²⁷

Iako je u Tuzlanskoj oblasti opismenjen veliki broj radnika, prema podacima iz avgusta 1952. godine, u Tuzlanskom industrijskom bazenu bilo je oko 10% nepismenih radnika i 11,44% polupismenih radnika. Očigledno da su tečajevi osnovnih znanja i produžni tečajevi bili nedovoljni da pruže kompletniju naobrazbu, s obzirom da je kvalitet tih kurseva bio na niskoj razini. Mnogi tečajevi nisu imali ni elementarnih preduslova za obrazovni proces, jer su organi vlasti i preduzeća imali prilično nemaran odnos prema ovom pitanju.²⁸ Od 1951. godine se u nekim većim kolektivima osnivaju početni prosvjetni tečajevi, u trajanju od 6 mjeseci i osnovni prosvjetni tečajevi u trajanju od 9 mjeseci, ali su se i oni pokazali kao nepotpuno rješenje, kada je u pitanju

²⁴ A BiH, MP BiH, dok. 1001/48.

²⁵ A TK, fond Gradski narodni odbor Tuzla (dalje: GNOT), Povjereništvo za prosvjetu i kulturu, K-47, F-1, *Izveštaj o radu Gradskog saveza kulturno-prosvjetnih društava u 1949. godini*.

²⁶ A TK, GNOT, Povjereništvo za prosvjetu i kulturu, K-47, F-1, *Izveštaj o radu Povjereništva za prosvjetu i kulturu u protekloj godini dana*.

²⁷ Među ostalim polaznicima tečaja naročito se ističu Zlata Srabović, Makbula Jahić, Ramiza Petrovac, Fatima Hodžić i Emin Salkanović. Ovi tečajci su dosad prešli i temeljito naučili 12 slova. *Front slobode*, br. 193, Godina VII, Tuzla, 18. januar 1949. godina, 3.

²⁸ D. Bećirović, *Prosvjetne i kulturne prilike*, 84.

osnovno školsko obrazovanje.²⁹ To i jeste razlog što se od školske 1951/1952. godine prišlo ukidanju tečajeva, umjesto kojih su se otvarale dvogodišnje osnovne škole za radnike.³⁰ Prema izvještaju od 1952. godine na području Tuzlanskog sreza završilo je sa radom 21 analfabetski tečaj. Broj polaznika koji su uspješno završili tečajeve je 508, od toga 109 muških i 399 ženskih polaznika.

Pored ovih tečajeva radilo je i 8 produžnih tečajeva. Na ovim produžnim tečajevima uspješno su završili 151 polaznik, a od toga 54 muških i 97 ženskih polaznika. Također, radilo je i 7 tečajeva osnovnog znanja. Na njima je uspješno završilo 121 polaznik, od čega 90 muških i 31 ženski polaznik. Radila su i dva početna prosvjetna tečajeva i 11 osnovno - prosvjetnih tečajeva. Na početnim prosvjetnim tečajevima završilo je 33 polaznika od toga 29 muških i 4 ženska polaznika, dok je kod osnovno-prosvjetnih tečajeva uspješno završilo 234 polaznika.³¹

U narednoj tabeli donose se podaci o stanju pismenosti u Tuzli prema popisu od 31. marta 1953. godine.³²

Tuzla		Starije stanovništvo od 10 godina																																											
		Grad		Ukupno		Prema pismenosti		Prema školskoj spremi																																					
						Čita i piše	Nepismen	Bez školske spreme	Osnovna škola	Viša sred. šk. za opć. obraz.	Niže stručne škole	Šrednja šk. za opć. obrz.	rednje stručne škole	Fakulteti i visooke škole	Nepoznato																														
23.788	Svega	11.615	Muški	12.173	Ženski	10.535	Muški	8.210	Ženski	1.080	Muški	3.963	Ženski	2.888	Muški	6.463	Ženski	4.870	Muški	3.924	Ženski	942	Muški	739	Ženski	1.913	Muški	657	Ženski	353	Muški	122	Ženski	441	Muški	211	Ženski	206	Muški	37	Ženski	---	Muški	---	Ženski

Prema ovom popisu, pismenost muškog stanovništva je bio daleko veći od ženskog, što dovoljno pokazuju podaci u tabeli. Prema ovim podacima od ukupno 11.615 stanovnika muškog pola, 10.535 je znalo da čita i piše, a nepismeno je bilo 1.080, dok je od ukupno 12.173 stanovnika ženskog pola 8.210 znalo da čita i piše, a

²⁹ D. Bećirović, *Informburo i sjeveroistočna Bosna*, 69.

³⁰ D. Bećirović, *Prosvjetne i kulturne prilike*, 85.

³¹ A TK, SNOT, Odjeljenje za prosvjetu i kulturu, *K-93, br. 8761/52, Izvještaj o završenim tečajevima u 1952. godini*, Tuzla, 14. maj 1952.

³² Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistika, *Popis stanovništva 1953. godine, Knjiga IX, Pismenost i školstvo, Podaci za srezove prema upravnoj podjeli u 1953. godini*, Beograd 1960, 334.

nepismeno je bilo 3.963. Ovi podaci nam govore da su žene imale neravnopravan i određen položaj u odnosu na muškarce. Nakon rata vlast je nastojala da omogući ženama pravo na ostvarivanje političkih prava, prava na rad, prava na školovanje, zaštitu materinstva, a veoma aktivnu ulogu u promociji ženskih prava i osmišljavanju aktivnosti žena imao je Antifašistički front žena (AFŽ).³³

Kada su u pitanju školske prilike, nakon oslobođenja Tuzle započelo se organizovano raditi na rješavanju prosvjetnih prilika. Trebalo je pristupiti opismenjavanju stanovništva koje je preraslo za redovno školovanje, a takvih je bilo mnogo. Već u februaru 1945. godine u oslobođenom pojasu Tuzle radilo je 11 osnovnih škola sa 2.221 učenikom. Osim opismenjavanja stanovništva kroz analfabetske tečajeve, intenzivno se radilo na tome da se uključi što veći broj djece u redovno školovanje.³⁴

Za razliku od tečajeva, otvaranjem dvogodišnjih osnovnih škola, sticalo se trajnije i kvalitetnije znanje. Decembra 1949. godine, uvodi se sistem obaveznog osmogodišnjeg obrazovanja, koji je u bitnom mijenjao dotadašnji školski sistem.³⁵ Primarni zadatak u sjeveroistočnoj Bosni, a i u samoj Tuzli bilo je pitanje obuhvata djece osnovnim školovanjem.

U narednoj tabeli donosi se podaci o osnovnim, produžnim i osmogodišnjim školama od I – IV razreda na prostoru Tuzle po školskim godinama za period 1946. - 1953. godine.³⁶

Grad	Školska godina	Škole	Odjeljenja	Učenici		Nastavnici	
				Svega	Ženski	Svega	Ženski
Tuzla	1946/1947.	5	46	2.902	1.252	29	22
	1947/1948.	7	63	3.688	1.627	44	28
	1948/1949.	8	64	3.467	1.547	46	26
	1949/1950.	10	67	3.622	1.738	45	31
	1950/1951.	11	65	3.574	1.664	52	38
	1951/1952.	9	64	3.130	1.484	59	44
	1952/1953.	9	66	2.959	1.421	60	46

Prema podacima iz tabele vidi se da se broj škola i odjeljenja iz godine u godinu povećavao. Najmanje škola, pet, bilo je školske 1946/1947. godine sa ukupno 2.902 učenika i 29 nastavnika. Najveći broj škola, jedanaest, bilo je školske 1950/1951.

³³ Promjena položaja žene nakon 1945. godine predstavlja proces političke i kulturne emancipacije te postupne integracije žene u društvu. Više o položaju žena nakon Drugog svjetskog rata vidi: D. Bećirović, *Informburo i sjeveroistočna Bosna*, 74 – 85; Senija Milišić, *O pitanju emancipacije muslimanske žene u Bosni i Hercegovini*, Prilozi Instituta za istoriju, br. 28, Sarajevo 1999, 225-241.

³⁴ Senaid Hadžić, Sead Selimović, *Društveni razvoj sjeveroistočne Bosne od 1945. do 1952. godine*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, br. 6, Tuzla 2005, 85.

³⁵ *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, Knjiga 2, Sarajevo 1990., 78. (dalje: *Istorija SK BiH*).

³⁶ *Statistički godišnjak 1945.-1953.*, 475-481.

godine, a najveći broj odjeljenja, 67, bilo je školske 1949/1950. godine. Podaci nam govore da je školstvo u Tuzli sve više napredovalo iz godine u godinu, a samim tim bio je osposobljen i veliki broj učenika, a i nastavnika koji su igrali važnu ulogu u poslijeratnom opismenjavanju i školovanju, kako djece, tako i odraslih osoba koje su bile nepismene.

U Tuzlanskoj oblasti ja na kraju 1948/1949. školske godine, radilo 359 osnovnih škola sa 77.619 učenika, izvan škole je ostalo oko 30.000 djece od 7 do 14 godina, koja nisu bila obuhvaćena osnovnim školovanjem. Glavni razlozi nemogućnosti obuhvatanja ovako velikog broja djece ležali su u malom broju škola i učiteljskog kadra.³⁷ Tokom 1950. godine pristupilo se izgradnji velikog broja škola, s ciljem proširenja mreže osnovnih škola na području sjeveroistočne Bosne.³⁸ U vezi s tim, udvostručena su i finansijska sredstva u budžetu Oblasnog narodnog odbora za prosvjetu i kulturu, sa 13 miliona u 1949. godini na 26 miliona dinara u 1950. godini.³⁹ Pored osnovnih škola, od 1949. godine pažnja je sve više bila usmjerena na razvoj srednjoškolskog obrazovanja. Na početku 1950. godine u srednjim školama na području Tuzlanske oblasti znanje je sticalo oko 8.754 učenika. Tokom školske 1948/1949. godine u Tuzlanskoj oblasti bilo je otvoreno sedam novih srednjih škola, to su između ostalog bile niže gimnazije. Na području Tuzlanske oblasti bilo je 16 gimnazija, od čega su tri bile u Tuzli. Izgradnja srednjih škola nastavljena je i u narednim godinama, što je doprinijelo značajnom povećanju učenika i školskog prostora.⁴⁰

Sve ove naznake govore da je u Bosni i Hercegovini, a i u Tuzli, nakon Drugog svjetskog rata došlo do cjelokupnog preobražaja u prosvjeti. U prosvjeti se nastojala suzbiti nepismenost otvaranjem brojnih analfabetskih tečajeva. Razvija se školstvo, osnovno, srednje i visoko, a formiraju se i univerziteti.

Zaključak

Završetkom Drugog svjetskog rata dolazi do cjelokupnog i istinskog preobražaja ne samo u kulturi, nego i u svim vidovima društvenog života. Najvažnija promjena se ogledala u činjenici da je kultura shvaćena kao sastavni dio društvenog života uopšte, a posebno kao sastavni dio čovjekovog života. Od 1945. godine prilazi se sistematskom rješavanju problema u oblasti obrazovanja, gdje je pažnja usmjerena na likvidaciju nepismenosti. Masovno narodno prosvjeđivanje shvaćeno je kao jedan od uslova uspješnog razvoja narodnooslobodilačke borbe i revolucije. U osnovi su postojala dva pravca djelovanja, a to je bilo: masovno opismenjavanje stanovništva i obnavljanje i razvoj redovnog obrazovanja. Održavaju se brojni analfabetski tečajevi kako u Bosni i

³⁷ *Front slobode*, br. 233, Godina VII, Tuzla, 5. septembar 1949. godine, 2.

³⁸ D. Bećirović, *Prosvjetne i kulturne prilike*, 85.

³⁹ *Front slobode*, br. 271, Godina VIII, Tuzla, 24. avgust 1950. godine, 2.

⁴⁰ D. Bećirović, *Prosvjetne i kulturne prilike*, 85.

Hercegovini, tako i na prostoru Tuzle. Izrazito visok procenat nepismenosti i nedostatak stručnih kadrova, naročito učitelja, usporavao je tempo obnove zemlje. Pitanje prosvjete bilo je ozbiljno tretirano i u Petogodišnjem planu, koji je predviđao ne samo ubrzani ekonomski razvoj, već i potpunu likvidaciju nepismenosti ljudi i žena ispod 45 godina starosti, do 1951. godine. Borba protiv nepismenosti, naročito dobiva na intenzitetu od 1948/1949. godine, kada se formiraju brojni analfabetski tečajevi. Prema izvještaju o prosvjećivanju za mjesec novembar 1949. godine u Tuzlanskoj oblasti radilo je 1.012 analfabetskih tečajeva u koje je obuhvaćeno 20.406 polaznika. Prioritet u opismenjavanju imali su industrijski radnici, u prvom redu rudari drvne i građevinske industrije, članovi seljačkih radnih zadruga, omladina od 15 do 25 godina i građani ispod 45 godina starosti. Znači, glavni cilj vlasti bio je da obrazuje one kategorije stanovništva koje su imale ključnu ulogu u realizaciji petogodišnjeg plana. Za razliku od tečajeva, otvaranjem dvogodišnjih osnovnih škola, sticalo se trajnije i kvalitetnije znanje. Decembra 1949. godine, uvodi se sistem obaveznog osmogodišnjeg obrazovanja, koji je u bitno mijenjao dotadašnji školski sistem. Primarni zadatak u sjeveroistočnoj Bosni, a i u samoj Tuzli bilo je pitanje obuhvata djece osnovnim školovanjem. Međutim, glavni razlozi nemogućnosti obuhvatanja ovako velikog broja djece ležali su u malom broju škola i učiteljskog kadra. Tokom 1950. godine pristupilo se izgradnji velikog broja škola, s ciljem proširenja mreže osnovnih škola na području sjeveroistočne Bosne. Sve ove naznake govore da je školstvo u Tuzli sve više napredovalo iz godine u godinu, a samim tim bio je osposobljen i veliki broj učenika, a i nastavnika koji su igrali važnu ulogu u poslijeratnom opismenjavanju i školovanju, kako djece, tako i odraslih osoba koje su bile nepismene.

Izvori i literatura

Izvori:

Neobjavljeni izvori:

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo

a) Fond:

1. Ministarstvo prosvjete Bosne i Hercegovine

Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla

a) Fondovi:

1. Okružni narodni odbor Tuzla (1944-1947), Odjeljenje za prosvjetu

2. Gradski narodni odbor Tuzla (1946-1955), Povjereništvo za prosvjetu i kulturu

3. Sreski narodni odbor Tuzla (1945-1966), Sekreterijat za prosvjetu i kulturu

4. Oblasni narodni odbor Tuzla (1949-1952), Povjereništvo za prosvjetu i kulturu

Objavljeni izvori:

1. Cvijanović Rosa (priređila), *Narodna vlada Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1945-1948*, Zapisnici, Sarajevo 1985.
2. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Knjiga X, Domaćinstva*, Beograd 1956.
3. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, Knjiga I, Stanovništvo po polu i domaćinstvu*, Beograd 1957.
4. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, *Popis stanovništva 1953. godine, Knjiiga XIV, Osnovi podaci o stanovništvu*, Podaci za naselja prema upravnoj podjeli u 1953. godini, Beograd 1958.
5. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, *Prvi rezultati popisa od 31. marta 1953. godine, Serija B- 1, Statistički bilten, br. 17, Godina IV, Beograd, jul 1953. godine*.
6. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, *Popis stanovništva 1953. godine, Knjiga XVI, Domaćinstva i porodice*, Rezultati potpune obrade i po uzroku, Beograd 1962.
7. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, *Konačni rezultati popisa od 15. marta 1948. godine, Knjiga V, Stanovništvo po pismenosti*, Beograd 1955.
8. Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku, *Popis stanovništva 1953. godine, Knjiga IX, Pismenost i školstvo*, Podaci za srezove prema upravnoj podjeli u 1953. godini, Beograd 1960.
9. *Informativni priručnik o Bosni i Hercegovini*, Ured za informisanje pri Predsjedništvu vlade Narodne Republike Bosne i Hercegovine, br. 7-8, Sarajevo 1951.
10. Narodna Republika Bosne i Hercegovine, Zavod za statistiku i evidenciju, *Statistički godišnjak 1945-1953*, Sarajevo 1954.

Rukopisi:

1. Jajčević Jasmin, *Kultura Tuzle u periodu 1945-1953. godine*, neobjavljen magistarski rad, JU Univerzitet u Tuzli – Filozofski fakultet, Tuzla 2014.

Novine:

1. Front slobode 1945-1953.

Literatura:

a) Knjige:

1. Bećirović Denis, *Informbiro i sjeveroistočna Bosna (Odjeci i posljedice sukoba KPJ- Informbiro 1948-1953)*, Tuzla 2005.

2. Grupa autora, *Kultura u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini 1945-1975*, Sarajevo 1976.
3. *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine*, Knjiga 2, Sarajevo 1990.
4. Kožar Azem, *Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću, Studije i članci*, Tuzla 2010.

b) Članci:

1. Bećirović Denis, *Prosvjetne i kulturne prilike u sjeveroistočnoj Bosni (1945-1953)*, „*Stav*“, časopis za kulturu, umjetnost i društvena pitanja, Godina III, br. 8-9, Tuzla, decembar 2004, 83-88.
2. Beroš Marko, „Društveno-ekonomske osnove razvoja kulture u Bosni i Hercegovini“, *Kultura u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini 1945-1975*, Sarajevo 1976, 21-36.
3. Hadžić Senaid, Selimović Sead, *Društveni razvoj sjeveroistočne Bosne od 1945. do 1952. godine*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, br. 6, vol. 31, Tuzla 2005, 83-97.
4. Kožar Azem, *Kultura i umjetnost u narodnooslobodilačkoj borbi na području istočne Bosne*, Bosna i Hercegovina u 19. i 20. stoljeću, Studije i članci, Tuzla 2010, 403-422.
5. Kožar Azem, *Kultura i umjetnost u narodnooslobodilačkoj borbi na području istočne Bosne*, Zbornik radova XXXIV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije, Tuzla 1987, 327-340.
6. Lihic Enver, „Ka potpunoj pismenosti“, *Kultura u Socijalističkoj Republici Bosni i Hercegovini 1945-1975*, Sarajevo 1976, 107-116.
7. Milišić Senija, *O pitanju emancipacije muslimanske žene u Bosni i Hercegovini*, Prilozi Instituta za istoriju, br. 28, Sarajevo 1999, 225-241.
8. Mušović - Tadić Nizara, *Narodno prosvjeđivanje u sjeveroistočnoj Bosni u toku NOR-a*, Glasnik arhiva i društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, XXIX/1989, Sarajevo 1989, 127-137.
9. Nuhić Muhamed, „Kulturno-prosvjetna i informativno-propagandna aktivnost u Tuzli 1944-1945. godine“, *Tuzla u radničkom pokretu i revoluciji*, Narodnooslobodilački rat i revolucija (oktobar 1943. – maj 1945), Knjiga 3, Tuzla 1987, 1020-1032.